

(Конли Фаргона вокеаларига доир айрим мулохазалар)

Эй, гўзал Фаргона, конли кўйлагингдан айланай!.. ЧЎЛПОН

ПОНТИЙ ПИЛАТ БАШОРАТИ

Фаргона вокеалари матбуотда турлича талкин этилаётган кунларда, 1989 йил июнининг 14-куни «Известия» рўзномасида «Фаргона: кулфатнинг олдини олиш мумкинми?» сарлавхали макола чикди. Махсус мухбир В. Ардаевнинг мазкур маколasi Ўзбекистон ССЖ Ички ишлар вазирининг биринчи ўринбосари Эдуард Дидоренконинг «авлиёлиги», «фолбинлиги» тўғрисида бўлиб, унда Дидоренко Фаргона фожиасини уч ой олдин башорат этгани таъкидланади. Муаллиф, Дидоренконинг «Миллий муносабатларни кескинлаштираётганлар боши берк кўчага бошламоқдалар» деган мусохабаси «Кувасой шаҳрида конли ёнгининг илк учкунлари сачраган кундан роппа-роса уч ой олдин—1989 йил февралининг 23-куни «Ташкентская правда» рўзномасида босилган»ига ургу беради.

Маълумки, Дидоренко мусохабаси ўша пайтдаёқ шубха кўзгаб, карши зарбага учраган; бу шахсда мунозара маданиятининг етишмаслиги фош этилган эди. Афтидан, Дидоренконинг айтажак гаплари олдиндан тайёрлаб кўйилган, бўлажак фитна катъий режалашгач, у «фолбинлик» килган. Мухбир сухбатдошни эмас, сухбатдош мухбирни чорлагани шубхасиз. Исбот тарикасида, рўзномадан кўчирма келтираман: «Ташкентская правда» нинг ўз газетхонларини «Мусохаба берувчининг жавоблари бирмунча катта хажмда бўлса-да, уларни тўлик босиб чиқариш хақидаги истаги бажарилди», деган огохлантириши кишини хушёр торттиради. Тахририятнинг бундай «эслатмаси»дан мусохаба берувчи нималар демокчи бўлгани олдиндан яккол кўришиб турибди» («Правда Востока», 1989 йил февралининг 25-куни).

Ажабки, «Известия»нинг худди ўша сониди — В. Ардаев маколанинг тепасида «Михаил Булгаков шифо элтади» деган макола босилган. Бу икки маколанинг остинма-устун берилишида мен уйлаб кўрилмаган бир тимсол, бешафкат бир мантикни кўрдим. Таажжубки, «авлиё» Дидоренко шуури илгаб, «башорат этган» ҳамда Булгаковнинг «Уста ва Маргарита» асари кахрамони— Понтий Пилат «кўнгли сезиб» башорат этган воқеалар ўртасида ақл бовар килмас ўхшашлик бор.

Понтий Пилат махфий хизмат бошлигини ўзининг хос хонасига таклиф этиб, сирли суҳбат куради. «Энг кўнглисиз хунрезликларнинг шохиди бўлман деб хар дакика юрак ховучлаб турасан», дейди у тагдор килиб. Вазир ўринбосарининг Ўзбекистондаги «миллатчи», «жиноятчилар»дан ваҳм килиб зорланиши Понтий Пилат зорланишига ўхшамайдими?.. Сўнг, Иуда тўгрисида гап кетганда, прокуратор: «уни бугун пичоклаб кетишармиш», деб кўяди ва кандай килиб уни ўлдириб кетишларини олдиндан аниқ баён килади. Аниги, Иудани кандай ўлдириш лозимлигини уктиради. Махфий хизмат бошлиги мулоҳазага боргач, Понтий Пилат газаблирок таҳдид килиб, «кўнглим сезиб турибди, деб айтдим-ку, сизга!», дея зимдан топширик беради. Режа амалга ошади, албатта.

Дидоренко башорати Понтий Пилат башорати билан бир хилдек. Вазир ўринбосари ўша «пайгамбарона» суҳбати оркали «бажарилиши ниҳоятда мушкул режани» амалга оширишга замин хозирлаган эди. «Фан ва турмуш» ойномаси 1989 йилги 11-сониди тарих фанлари номзоди Хайдарбек Бобобеков ҳам ўша суҳбат борасида шунга яқин фикрни айтган.

Фаргона воқеаси «етти ўлчаб» тузилган режа асосида махсус уюштирилди ва ташкаридан бошқариб турилди, бундан кўзда тутилган натижаларга эришилди, назаримда.

ФИТНАНИНГ АТАЙ УЮШТИРИЛГАНЛИГИГА ДАЛИЛЛАР

БИРИНЧИ ДАЛИЛ.

Фаргонада ўзбек ва месхет турки кавмлари ўртасидаги жанжални ўзбек ҳам, месхет турки ҳам бошлагани йўқ. «Правда» рўзномаси мухбири Одилбек Каипбергенов «Бу шундай бошланган эди» маколасида Фаргона вилояти прокурори А. Отажоновнинг ушбу сўзларини келтиради: «...Майнинг 16-куни шаҳар пивохоналаридан бирида маиший негизда икки йигит жанжаллашиб қолади. Таъкидлаб айтаманки, йигитларнинг униси ҳам, буниси ҳам миллати жихатдан на месхет турки эди, на ўзбек эди. Бир неча кундан кейин гуруҳ-гуруҳ бўлиб, жанжал кўтардилар, бахтга қарши бу жанжалда месхет турклари ҳам, ўзбеклар ҳам катнашди». («Правда», 1989 йил юннинг 20-куни).

«Совет Ўзбекистони» рўзномаси мухбири Алишер Ибодиновнинг «Кувасойда нима бўлганди?» маколасида тўполонни бошлаб берган кимсалар миллати аниқ айтилади ва бу фожианинг махсус уюштирилганлиги жиндек равшанлашади: «Жанжал дастлаб бир

рус ва бир татар кишининг ўзаро муштлашувидан бошланган. Рус кишининг икки ўзбек огайниси унинг тарафини олган. Татар киши тарафдорлари эса тасодифий турклар бўлиб чиққан. Вақтида олдини олиш мумкин бўлган кичик жанжал тўсатдан кучайиб кетган». («Совет Ўзбекистони», 1989 йил июнининг 13-куни). Шундай қилиб, башир Дидоренко орзиқиб қаромат қилган кун келди! Ўша куни месхет турки ва ўзбек кавмларидан 150 нафардан киши тўпланиб, илк тўқнашув бўлиб ўтди. Тўпланганларнинг қайсиниси чин махаллий кавм, қайсиниси «тасодифий» кишилар — буни матбуот очик айтмайди... Хуллас, энди фитначилар биринчи муваффақиятга эришдилар, оломонни майдонга бошлаб чиқа олдилар.

Маълумки, туркнинг ўзбек кавмидан ҳам, татар кавмидан ҳам буткул руслашиб, аслидан қайтганлари бор. Татар турки миллатпарварлари айрим руслашган ва аслини унутиб, ўз она халқи, ўз она юрти манфаатларига терс ишлар қилган тилдошларини нафрат билан қош этадилар. Жанжални бошлаб берувчи шундай тоифадан бўлса, ажабмас.

Бундай фитна рус давлатчилиги тарихида янгилик эмас, Иван Грозний давридани бери халқларни бир-бирига ва ўз-ўзига қарши қилиб қўйиш тажрибаси анча шаклланиган.

СССР халқ депутатларининг биринчи съездида очилган мудҳиш сир кўпларнинг ёдидадир. Унда, 1968 йили Чехословакияда кечган қонли воқеалар арафасида, рус ва бошқа совет махфий хизматчиларимиз русларга ва советларга қарши варақалар тарқатгани қош этилди. Шу фитнада қатнашган КГБ хизматчисининг ўзи Чехословакия халқидан узр сўради.

1989 йил бошларида Ўзбекистонда ҳам русларга қарши варақалар тарқатилаётгани матбуотда овоза қилинди. Яна шундай варақа тарқатиб қўлга тушган йигитларнинг иккови ҳам руслар эканлиги аниқланди. «Шунчаки, онасини қўрқитиб қўймоқчи бўлган» бу икки ёш игвогар жумҳурият ойнаижаҳони орқали бутун халққа қўрсатилгани кўпларнинг эсидадир. («Ўзбекистон адабиёти ва санъати» рўзномаси, 1989 йил декабрининг 15-куни).

Месхет турклари кавми билан ўзбек кавми ўртасида тўқнашув уюштирилган пайтда, Фарғонада русларга таҳдид қилувчи варақалар ва эълонлар ёпиштириб чиқилгани шов-шув қилинди. Шундай таҳдидли эълонлардан бири Фарғонадаги универсал дўкон деворига ёпиштирилган. Бирок, ёзувчи Йўлдош Сулаймон исботлаб, қош этганидек, ўша эълонни ёпиштирганнинг ўзи мазкур дўконда ишлайдиган рус аёли экан.

Тўполон вақтида туркларга ва русларга қарши шиорлар, қўқ байроқлар, ҳатто, бир томонда Горбачёвнинг, бир томонда Хумайнийнинг қатта суратларини қўтариб чиққанлари матбуотда зўр таъқид билан айтилди. Бу мантиксизликнинг ўзи бузғунчи фитначиларнинг эски тажрибасидан келиб чиқаётгани яққол сезилиб турибди. Йўкса, Хумайний фарғоналикларнинг тушига қирибдими?!

Ақлини танийдиган кишига аён бир иллат бор: Совет жамиятида сон жихатдан озчиликни ташкил этган, шўро оиласида хақиқатан паноҳ топган ёхуд СССР тарқибидан чиқиб кетиш хавфи, имконияти ва ё даъвоси бўлмаган миллат ҳамда элатларга гўё

сезиларли имтиёзлар берилади, бошқаларни кисиш эвазига уларни тузум бир мунча «эркалаган» бўлади, «таноби»ни бўшрок кўяди... Тузум учун улардан эҳтиёт бўлишнинг хожати йўк...

Бирок месхет турклари колган барча туркийлар каби, кейинги асрларда такдир эркаламаган халклардан. Улуг Ватан урушида 40 минг месхетлик туркдан 26 минг нафари кирилиб кетиб, атиги 14 минг нафари тирик кайтди. Шунга карамай, улар совет давлатининг, Сталиннинг кувгинига учрадилар. Ватанларидан айрилиб, инсоний ҳақ-ҳуқуқлари оёкости килинди. Улар Туркистонга оммавий сургун килинганларида, бир ойлик йўл азобидан, очлик ва касалликдан 29 минг нафарга яқини нобуд бўлди. Месхетликларнинг киргиндан омон колганлари Туркистонда дастлаб ўзларини мусофир сезиб, бу юртга сигиндимиз, деб кисинган, изтироб чеккан, албатта. Бирок махаллий халк — туркий кондошлари уларга кўп меҳр кўргузган. Мусулмон халкининг мусофирпарвар бўлиши оламга аён. Шундай килиб, Тошлоқда, Кувасойда ҳам месхетлик турклар кадрили тиклаб, юрт эгасига айландилар. Аммо ёвуз фитначилар шу икки тилдош, дилдош ва кондош кавм ўртасида ҳам келишмовчилик тугдиришга уриндилар. Хатто иктисодий тенгсизлик яратишга эришдилар. Аслида, низо уруги кўп йиллар бурун зимдан ташлаб кўйилган ва бошқариб турилган. Жамиятдаги умумий адолатсизлик, тенгсизлик кизиби боргани сари, унинг тафтида шу захарли уруг ҳам жонланиб борган. (Хар икки кавм орасида ҳам хаддини билмаган гофил, жанжалкаш, тўполончилар учраб туради. Бизда шунакаси йўк, деб мактанадиган миллатнинг ўзи йўк). Бирок улар ўртасидаги низо, айрим нодон мухбирлар талкин килганидек, икки миллат ўртасидаги низо эмас, балки икки махалла ўртасидаги нифок тарикасида бўлган. Зеро, тил бир, урф-одат бир, хатто туркларнинг асосий кисми минг йиллар бурун Турон тупрогидан кўчиб кетган. Ўзбек кавми иркий шажарасини корлук ва кипчок уруглари ташкил этса, турклар ўгуз уругига мансубдирлар. Хар икки кондош кавм ўртасида ҳам бу тарихий хакикатни биладиган маърифатли зиёлилар кўп. Лекин мустамлака даврлари ўзликни унутишга, тарихни, хатто шажара тарихини ҳам унутишга кўп халкларни маҳкум этди... Бузгунчилар томонидан уюштирилиб, бошлаб берилган, кейин кондошлар ўртасидаги тўқнашувга айлантирилган жанжал, бир жихатдан, ана шу унутиш маҳсули ҳамдир.

ИККИНЧИ ДАЛИЛ.

Бу далил Фаргонада фитна атайин уюштирилганлигини рад этишга ҳеч қандай имкон колдирмайди. Афтидан, Дидоренко башоратини амалга ошириш такозо этиб, Фаргона вилоятига кондан килт этиб сесканмайдиган, одам ўлдириб завк оладиган ўта хавфли жиноятчилар сафарбар килинган. Давлат хавфсизлиги кўмитаси Фаргона вилояти бошқармасининг (хозирда собик) бошлиги Н. Лесков сўзларини келтираман: «Оммавий киргин авж олишдан олдин, вилоятга РСФСРдан катор, ўта хавфли жиноятчилар келганлиги қайд этилди» («Литературная газета», 1989 йил июнининг 14-куни).

Хўш, «ихтисослашган» жаллодларни Россиядан келтиришга қандай хожат бор эди? Гап фитнанинг мақсадига бориб такалади. Бу жумбоқка кўшимча ўларок, ўша махал Тошкент турмаларидан ҳам «керак»ли маҳбуслар кўйиб юборилганлигини таъкидламоқ жоиздир.

Н. Лесков қайдининг айна хакикат эканлиги шунда кўринадик, Тошлоқда, сўнг бошқа ерларда халойик гангитиб ташланган: бир тараф — «кўргазмали» миш-мишлар

таъсиридан, бир тараф — матбуотнинг васвасасидан ўзларини йўқотиб қўйганлар. Курбонларнинг қўплари эса чинакам жаллодона махорат билан ўлдирилган.

УЧИНЧИ ДАЛИЛ.

Бу далил иккинчи далилни кувватлаб, уюштирилган фитна ташкаридан тартиб билан бошқариб турилганлигини исботлайди. СССР Ички ишлар вазирлиги ички қўшинлар Бош сиёсий бошқармаси бошлиги ўринбосари Е. Нечаевнинг таъкидига диққат қилинг: «Мен Сумгаит воқеаларини қўрганман, лекин уни Фаргона дахшати билан асло қиёслаб бўлмайди. Фарқлари: биринчи, ақл бовар қилмас даражада фақат жинойткорлар доирасигина қодир бўлган гайритабиий шафқатсизлик; иккинчи, боскин ахлининг юксак уюшқоклиги ва эпчиллиги; учинчи, яширин тўда аъзолари фаолиятини ниҳоятда қаттиқ сир саклаш (конспирация); чунки, хали боскин ахли сардорларидан биронтаси ҳам қўлга олингани йўқ» («Литературная газета», 1989 йил июнининг 14-куни).

Бундай қаттиқ интизом, гайритабиий ёвузлик, тартиблилик ва қаттиқ сир саклаш каби сифатлар фақатгина махфий режани амалга оширишга қодир бўлган, худди Н. Лесков таърифлаган ўта хавфли жинойтчиларгагина хосдир. Махсус ва махфий хизмат «ходим»ларигина бажариши мумкин бўлган бундай фитнага газабкор омманинг, тўпори оломоннинг қодир эмаслиги барчага аён. Таъқидлаш лозимки, орадан қанча вақт ўтса-да, сардор ёвузлардан, мохир жаллодлардан биронтаси қўлга олинмаган, совет матбуоти бу тўғрида ҳеч қандай маълумот бергани йўқ.

ТУРТИНЧИ ДАЛИЛ.

Суднинг дастлабки хулосаларидан маълумки, Фаргона ахли орасида миш-мишлардан васвасага тушиб, қотиллик қилган кишилар бор. Лекин атай авж олдирилган тўполонда дастлаб меҳнатлик туркларни бешафқат ўлдирганлар ўзбеклар эмас, балки асосан, ўзбекча қийиниб олган бошқа миллат вакиллари эканлиги энди қундай равшан. «Туркларни ўлдирамиз!», «Ўрисларни ўлдирамиз!», деб гавго бошлаганлар аслида бошқалар. Бунда, руслардан ташқари, дашноқлардан ҳам фойдаланилган, деган тахминлар бор. Қора ниётли, аниқ мақсадли кишилар ўзбек миллий либосидан мохирона фойдаланганлар: меҳнатлик турк қиёфасига қириб, безорилик қилинганидек, ўзбек қиёфасига қириб ваҳшийлик қилинган. Мисол тариқасида, атоқли арбоб Нуриддин Мухиддинов таассуротидан намуна келтираман: «Фаргона бўйлаб сафарларда мен атайлаб уюштирилган, халқимиз ва давлатимиз манфаатларига зид ҳаракатларга ҳам гувоҳ бўлдим. Ўзбек миллий қийимларини қийган, аслида бошқа миллатга мансуб кишиларнинг суратларини қўрдим». («Совет Ўзбекистони», 1989 йил августининг 12-куни).

ЎзТАГ мухбирининг ушбу маълумоти ҳам фитнани четдан қелганлар авж олдирилганлигини исботлайди: «Ғалати бир нарсага дуч келинмоқда: Хамма жойда бебошлиқларнинг қатнашчилари бошқа жойлардан қелган кишилар, деб ишонтиришга ҳаракат қилишмоқда. Бу нима, — ҳақиқатми ёки ҳадиксираб олдини олишми?» («Совет Ўзбекистони», 1989 йил июнининг 11-куни). Мазкур таъриф фақат Маргилон шаҳрига тегишли бўлса ҳам, мухбир «тағофили орифона» қилиб, ҳақиқатни ошқор этган. Қўлида ҳукумати, остида тахти бор кишиларгина фитнани ташкил этганлигига шу қўчирмалар асос бўла олади.

БЕШИНЧИ ДАЛИЛ.

Тўполон авж олмасидан бурун, халк вакиллари фожианинг олдини олиш учун каттик киришганлар. Нуриддин Мухиддиновнинг синчков кузатувлари, келтирган бошка далиллари, Кўкон шахридаги ҳаракатлар буни исботлайди.

Меҳнат фахрийси, кекса нафакахўр Отажон Раҳматов майнинг 23-кунидаёқ, жанжал кўзголаётганда, Фаргона вилояти раҳбариятига бориб, халкни сафарбар қилайлик, аҳолининг ўзи Қувасой шахри атрофини ўраб, ўз фарзандларини йўлга солиши мумкин, деганида, улар кулок солишмаган. Табиийки, шўрлик муҳофизларни — уч-тўртта милиционерни жўнатишган. Ва... натижада, жанжал тобора кескин тус олган. Вилоят партия кўмитасининг биринчи котиби, жумҳуриятдаги барча «биринчи»лар катори, Москвада — халк депутатларининг 1-съездида бўлган. Бошка раҳбарлар гўё воқеанинг моҳиятига етмаганлар («Совет Ўзбекистони», 1989 йил августининг 12-куни).

Аввало, ички ишлар бўлими ходимларининг ўзида қандайдир ички «сир» борлиги ходисалар замирида ҳам кўринади (тобе ижрочилар бундан мустасно). Колаверса, вилоятдаги «иккинчи»ларнинг режадан беҳабар эмаслиги яққол сезилади. Негаки, фитначиларнинг «режаларни аниқ тузиб, катта ташкилотчилик билан ҳаракат қилишларига шароит яратиб берилди». (Ўша манба). Зарур қарорларнинг керакли нукталарга вақтида етказилмагани, бепарволикдан ташқари, атайин қилишлик ҳолатлари бўлганидан далолатдир. Чунки, партия аппарати ўз кўрсатмаларини ўзи хоҳлаган муддатда етказиш имкониятига эгадир. Бирок вилоят «партия комитетининг мазкур воқеаларни муҳокама қилиб, 2-июнь куни чиқарган қарори 17-июнгача кўпгина ташкилотларга етиб бермаган» (Ўша манба).

Қувасойлик турк қавмлари ҳам, ўзбек қавмлари ҳам тартибсизликдан ташвишланиб, ноҳия ички ишлар бўлимларига мурожаат этишган. Лекин улар бундай илтижоларга кулок солмаганлар. Эстония халқ жаҳасининг аъзоси билан Абдулазиз Маҳмудов биргаликда тасвирга туширган ҳужжатли фильмда бу сўзларнинг ишоти бор. Ҳатто қувасойлик бир турк аёли бу ишлар раҳбарият томонидан уюштирилипти, деб фарёд кўтаргани ҳам лентага туширилган.

Июннинг 7-куни тепадан вертолётлар «кузатуви»да бир неча юк машинасида келган нотаниш кишилар Кўкон шахрига қирмоқчи бўладилар. Негаки, тўполон кўзгашга асос бор — Кўконда бир ярим мингга яқин месхетлик турк яшар эди. Фитнанинг авж олишини англаган кўконликлар нотаниш оломонни шахарга қиритмасликка уриндилар; шундай талаб билан шахар ички ишлар бўлимига мурожаат этдилар. Ички ишлар ходимларининг ваъдасига ишониб, ҳалойик тарқалди. Лекин туш пайтлари, соат 2.30 ларда бегоналарга лик тўлган юк машиналари шахарга ўтқазиб юборилди. ЎзТАГ муҳбирининг кузатуви фитна қандай доирада уюштирилганлигини, бузгунчилик мақсадини қисман очади. «Биз газандалар тактикасини синчиклаб ўрганиб чиқдик. Улар Фаргона районида икки кун жадал ҳаракат қилганларидан сўнг, бир кун танаффусга чиқишади. Сўнг бундай манзара Маргилонда қайтарилди, энди эса навбат Кўконга келди» («Совет Ўзбекистони», 1989 йил июнининг 10-куни). Месхетликларни атай таҳлика ва талвасага солиш учун тўполонни ўша ёққа кўчириш қатъий режалаштирилганлиги ушбу хабардан ҳам билинади: «Қимлардир аввал гиж-гижлатган безори ёшлар турклар кўпроқ

яшайдиган районларга бостириб киришди» (Ўша манба). Хамма бало шундаки, халиги юк машиналарида рахнамо фитначилар билан бирга, миш-миш ва игвога учиб, Тошлок, Маргилону Риштондан йўналган тубжой ахоли хам бўлган. Улар фитнанинг асл мудхиш максадидан хам, тўполонни кимлар бошкариб турганидан хам буткул беҳабар кишилар, албатта.

Кўкон шахри — Туркистон миллатининг қадимий маданият, адабиёт ва санъат марказларидан; биру чорак асрлик истибдод остида миллий рух нисбатан тоза сақланган ўчоқлардан. Инкилоб деб аталган даврларда хам Кўкон мустамлакачи зобитлар мўлжалида турди. Туркистон мухторияти даставвал Кўконда эълон этилганини фахр билан эслаш кифоя. Кўконликларнинг юсак хушёрлиги, умумтуркий туйгуларни безавол сақлаганлиги туфайли хам, бундаги ҳаракат месхетлик кондошларга қарши пасткаш ҳаракат бўлмай, балки эрку ҳуқуқ йўлидаги чинакам сиёсий кураш эканлиги онгли жамоатчиликка аёнлашди. Митингга йигилган халойик талабномасида хам месхетликларга қарши ҳеч қандай гаразли даъво йўқ эди. Аммо ёвуз фитначилар бу адолатли ҳаракат билан, месхетликларга қарши уюштирилган тўполонни аралаштириб, қориштириб, чалкаштириб юборишга қаттиқ уриндилар. Кўкон халқининг тадбиркорлиги бунга йўл қўймади. Шу айтилган сабабларга кўра, фитна Кўконда яқун топиб, шаҳар халқи очик ўққа тутилди.

ОЛТИНЧИ ДАЛИЛ.

Фитна ташкилотчилари миш-мишларни атай бўрттириб, сохта далилларни ростдек тарғиб қилиб, васвасани кенг ёйишди ва оломон эхтиросини ўт олдиришда матбуот қучидан фойдаландилар; расмий нашрлар орқали фақат бир хил маълумот тарқатиб, халойикни қаттиқ ҳақоратлаб, ориятини кўзгаб исёнга ундадилар. «Турк-ўзбек» жанжаллини, зўр бериб, бутун Ўзбекистонга ёйишга уриндилар. (Бу мақсадга эришилмагач, кейинчалик, Бўка ва Паркентда шу «ўйин»ни айнан такрорладилар). Тартибсизлик айбини гох умуман диндорларга, гох ваҳобийларга, гохидан норасмий ташкилотларга ағдариб, шу баҳонада, уларни ҳақиқатни талаб қилишдан қалғитиб, фақат ўз-ўзларини химоя этишга зимдан мажбур қилганликлари фитначи доираларнинг истибдод сиёсатида қамида уч юз йиллик тажриба борлигини кўрсатади. Бунда инсон руҳиятини, айниқса, тўпланган оломон руҳиятини (психологиясини) пишиқ ўрганган, бутун ҳокимият ўз қўлида бўлган зотлар энг ишончли қуролни — матбуотни ўртага қолдилар.

Ҳожиали воқеалар содир бўлган дастлабки қунлардаёқ Фарғона вилоятида СССР Ички ишлар вазирлигининг матбуот маркази тузилди. Фикр эркинлигига йўл қўймай, фақат бир хил хабарлар тарқатишда (хусусан, расмий нашрларда), «экстремист», «газанда», «бебош», «вахший», «босқинчи», «пасткаш», тартиббузар», «бандит» сингари тухмат, бўхтон ва ҳақорат сўзларининг мақоладан мақолага қўчиб юришида аввало мазкур матбуот маркази ташаббусқордир. Асосан четдан, аниқроғи, Россиядан келган раҳбарлар бошқарувидаги «матбуот маркази маҳаллий партия ва совет органлари билан муштакам алоқада иш олиб борди». («Совет Ўзбекистони», 1989 йил июлининг 6-қуни). ЎзТАГ муҳбири В. Татариновнинг матбуот маркази ходими А. И. Тайитов билан ўтказилган суҳбатидан бу «марказ»да асосан қимлар фаолият кўрсатгани ойдинлашади: «СССР Ички ишлар министрлигининг раҳбарлик қосаби — СССР Ички ишлар вазирлиги

ички кўшинлар кўмондони Ю. В. Шаталин, мамлакат жиноят кидирув бошкармаси бошлиги В. К. Панкин, Ўзбекистон ССР Ички ишлар вазирининг ўринбосари Э. А. Дидоренко ва бошқалар оммавий ахборот воситалари ходимлари билан мунтазам учрашиб турибдилар» (Ўша манба).

Изохга хожат йўк — эсли одам фитнанинг кай доирада уюштирилганини дарров фахмлайди.

Танаси бошка дард билмас, деганларидек, ўзбек миллатига мансуб дардли мухбирлар вилоятга киритилмади. Уддасидан чиккан айрим ёзувчилар, масалан, Нуриллох Отахон, Нодир Нормат ўз ташаббуслари билан машаккат чекиб, бориб келдилар. ЎзТАГ мухбирлари исм-шарифларини яшириб, баъзан игвогарлик рухида маколалар ёзишди. Факат «Совет Ўзбекистони» мухбири Алишер Ибодинов ўз жигарпора юртдошларининг зулмдан какшаётганини турли лутф ва ишоралар билан ошкор этиб турди, холос.

Ўз ҳақ-хукукини талаб қилиб ёки шунчаки томошага чикиб, кейин уюштирилган оммавий тартибсизликка аралашиб кетган ёш-ялангларга, айбсиз халойикка: «Спиртли ичимликлар ичган ва наша хамда корадори истеъмом қилган 16—20 яшар йигитлар ўйламай-нетмай, вахшийларча ҳаракат қилдилар», деб тухмат тошлари отилди («Совет Ўзбекистони», 1989 йил июнининг 8-куни).

Ажабки, Олмаотадами, Фаргона, Бўка ёки Паркентдами, Душанбе шахридами, бир ҳакли талаб билан халойик тўпланса, улар албатта «спиртли ичимлик ичган», наша, корадори «истеъмом қилган», хамда «жамоат тартибини бузган» бўлиб чиқади. Мазкур айбномалар Совет Иттифокидаги фитналар пайтида худди расмий сўзлар каби алоҳида ургу билан қўлланади.

Бирок Фаргона вилояти табобат текшируви (медэкспертиза) ташкилоти ходими Хасан Рахмонов 1989 йил июнининг 13-куни жумҳурият ойнаижаҳони орқали берган мусохабасида текширилган 100 кишидан биронтасида хам наша чекканлик аломатлари аниқланмаганини таъкидлади. («Ёшлик» ойномаси, 1989 йил 11-сон). Шундан сўнг тегишли мутахассисларнинг матбуотда чиқиши алоҳида назорат остига олинди ва фитна манфаатига зид гапларни айтиш тақиқланди.

Ўзбек кавмининг месхетлик туркларни жазолаш нияти тўғрисидаги ваҳимали хабарлар, тухмат, маломатлари ўзбекни канчалик газабга миндирса, месхетлик турклар кавмини унданда ортиқроқ васвасага солди. Бундан муайян максад бор эди, албатта.

Ўзбек кавми ўртасида месхетлик туркларни жинояткор, айбдор қилиб кўрсатадиган миш-мишлар ва айникса, турк кавми ўртасида ўзбекларни вахший қилиб кўрсатадиган ўта ваҳимали миш-мишлар махсус тарқатилгани кейинчалик матбуотда қисман фош этилди. Бирок шундай миш-мишларни кенгрок, ишонарлирок ва тезрок ёйишда матбуотнинг ўзи кўпроқ хизмат қилди. «Туб аҳоли билан месхети турклари ўртасидаги тўқнашув урқалтакка айланиб кетди», «халок бўлганлар орасида хотин-қизлар ва болалар оз эмас», «амалда ахиллик йўк» («Совет Ўзбекистони», 1989 йил июнининг 8-куни), деган гаплар ҳар икки кавми ворис ёвлардек қилиб қўйди. Сўнг, бу миш-мишлар ўз

вазифасини ўтаб бўлгач ва тартибсизлик хаддан ошгач, хотин-кизлар ва болалар ўлгани тўғрисидаги хабарлар рад этилди.

Дастлабки кунларда, тартибсизлик фақат миллатчилик руҳида, деб зўр бериб уқтирилди. Хатто кейинрок ҳам, ноқонуний тарзда одамларни отиб ўлдирган харбийлар ўзларини шундай важлар билан оқладилар: «Масалан, СССР Ички ишлар вазирлигининг ички кўшинлари Фаргона вилоятида миллий негизда бўлган оммавий тартибсизликлар чоғида олти марта қурол ишлатдилар» (ТАСС мухбири. «Совет Ўзбекистони», 1989 йил июлининг 6-куни). Холбуки, галаён авж олиб кетган кунларда: «Хозир экстремистларнинг вахшийлиги ва бебошлиги миллий негизга асосланмаганлигини очик-ойдин айтиш мумкин», деб бу игвогарлик ҳам фош этилди (ЎзТАГ, 1989 йил юнининг 10-куни).

1989 йил юнининг 10-кунларида биз Дадахон Нурий билан Наманганга бориб, икки кун месхетлик кондошларимиз маҳалласида турдик. Уларнинг ваеваса ва талвасага тушган аянчли ҳолатини кўриб, киши танг қолади. Болаларни, кексаларни ва аёлларни ПМК биносида саклаётган эканлар. Янги тугилган икки чакалокни тугруқхонадан келтириб, бинонинг остхонасида асраётирлар. Ватанга қайтиш кунлари насиб этсин, деб ўгил боланинг отини ...Ватан кўйишибди. Албатта, уларга нисбатан ҳам номаълум бир тўда кўркув солиб турди. Бирок бутун қуролланган милиция ва маҳаллий ҳукумат хизматчилари каттик кўриқлаб турган маҳалла ичидаги кўркув ва дахшат бизни хайратга ва шубҳага солди... Уларнинг бутун диққат-эътибори радио ва ойнаижаҳонда! Кани, яна нима деркин? Кани, яна қанақа вахшийлик?! Совет матбуоти уларга ўзбек кондошларини шу қадар вахший қилиб кўрсатиб қўйган эдики, хатто ўрок, кетмон кўтариб, узун металлдан қўлбола қиличлар ясаб, химояга шайланган эдилар. Кечқурун ойнаижаҳонда «Время»ни кўриб, баттар қандайдилар. Бундай усулда миш-миш ва васвасани кўпиртириш фитнанинг бош мақсадини очмай иложи йўқ.

Ҳожиали кунларда Ёзувчилар уюшмасида ҳам махсус гуруҳ ташкил этиб, рўйхат тузиб, Фаргонага юборишларини сўрадик. Ўзбекистон Министрлар Советининг собик раиси Гайрат Кодиров уюшмага келиб, суҳбат ўтказди, эртагаёқ самолёт жўнатаман, деб ваъда берди. Лекин Компартия Марказқўми руҳсат бермади, ёзувчилар ташаббуси амалга олмади. Хақиқий аҳволни ўзбек ёзувчиларидан яширмоқчи бўлдилар. Имкон топганлар ўзи бориб, кўп нарсани тушуниб қайтди!..

Фаргонада комендантлик соати жорий этилганида, бунинг қонун-қоидаси тажрибасиз элга ўз вақтида тўғри тушунтирилмади. Боз устига, хонадонлардаги қуроллар, яъни ов милтиклари топширилсин, деб эълон этилгач, милтиги борлар келтириб топширишди. Матбуот маркази эса шу ўринда ҳам игвогарлик усулини қўллади: «Бугунгача 7718 та совуқ қурол ва милтик тортиб олинди» (ЎзТАГ, 1989 юнининг 17-куни), деб халқ газабини баттар оширди..

Таникли шахсларнинг, лакма арбобларнинг, гўл депутатларнинг, партия ва ҳукуматнинг гамгин ҳамда ваҳимали мурожаату даъватларини ташкил этган фитначилар, амалда, матбуот орқали халқни галаёнга кўзгадилар. Матбуотнинг барча туридан керагича фойдаланиб қолдилар. Зеро, вилоятда жойлашган матбуот маркази бош

фитначиларнинг «ишончли кўлларида» эди!

ЕТТИНЧИ ДАЛИЛ.

Матбуотда расман таркатилган хабарлар канчалик пала-партиш, телба-тескари бўлмасин, мухбирлар фитнанинг аниқ уюштирилганини ошкор этиб қўйдилар. Масалан, ўзбек кавмини турк кавмига қарши қайраш учун махсус тайёрланган фотосуратлар тўғрисида ЎзТАГ мухбири бундай деб ёзди: «Масхет туркларини ёмонотликка чиқариш учун тайёрланган сохта фотосуратлар хали ҳам қўлма-қўл юрибди». («Ёш ленинчи», 1989 йил июнининг 17-куни). Албатта, мухбирларнинг кўпи фитнанинг ким томонидан ва нима мақсадда уюштирилганини пайкагани йўқ. Бундай тўғри маълумот эса сохта «кўргазмали куруллар» ўз вазифасини бажариб бўлгач, комендантлик соати жорий этилганидан кейин ошкор қилинди. Марказий рўзномалардан бири маҳаллий суратхоналар ва суратчилар сохталиги деярли билинмайдиган бундай фотосуратлар тайёрлаш имкониятига эга эмас, деб ўз шубҳасини баралла билдирди. Дарҳақиқат, бундай суратларни ўзбек халқининг вакиллари тайёрламаган эдилар. Бу махфий идораларнинг иши! Ахир, жинойатга қўл урган, дейлик, суратда акс этганидек, бола ўлдираётган бирон зот, суратчининг «фото кўзи» қаршисида туриб, ўзини намойиш этмайди-ку! Афсус, гангитилган оломон шу оддий мантиксизликни англашга қодир эмас эди.

Ю. Шаталиннинг ушбу сўзларига эътибор қилинг: «Хужум қилаётган кишилар Калашников системасидаги автоматлар, пистолетлар ва милтиклардан фойдаланганликларини кўрдик» («Совет Ўзбекистони», 1989 йил, июнининг 10-куни). Бошқа бир ўринда эса Шаталин Кўкон шахри аҳолиси ҳамда байналмилал жангчилар «экстремистларга зарба бериш учун» ёки «ўзларини химоя қилиш учун» курул сўраб, мурожаат қилганини ва «бу масала кўриб чиқилаётгани»ни айтади. Бу эътирофлар ҳалойикнинг тартибсизликка буткул қарши эканини, курул-ярок эса атайин, ҳарбийлар томонидан керакли қимсаларга берилганини исботлайди. Совет фуқароси оддийгина ов милтигини неча «текшир-текшир»у хужжатбозликлардан сўнг олиши мумкинлиги барчага аён. Оддий миллий пичокнинг «паспорти», яъни кини бўлмаса, пичокдор шубҳа остига олиниши тайин. Хўш, неча йиллардан бери бировга ҳатто мушт ўқталиб майдонга чиқмаган, тирикчилиги зўрга ўтаётган ҳалойик назорат ҳаддан ошган тузумда Шаталин кўрган «автомат ва пистолетлар»ни қайдан топиши мумкин?! Фитначиларнинг ўз одамлари ҳам тўполонда курул кўтариб юрмаганмикан?!.

ЎзТАГ мухбирининг ушбу эътирофи бу фикрни исбот этмайдими: «Бу ерда тартибсизликлар ўз-ўзидан келиб чиққанлиги ҳақида ҳеч қандай гап бўлиши мумкин эмас. Бу олдиндан аниқ-равшан режалаштирилган операциядир» (Ўша манба). Агентликнинг бошқа хабарларида! ҳам бу таъкид учрайди: «Кўпчиликнинг фикри бир жойдан чиқяпти: Тартибсизликлар олдиндан тайёрланган» («Ёш ленинчи», 1989 йил июнининг 17-куни).

Тартибсизлик ташқаридан тартиб билан бошқариб турилгани учун, мухбирлар, кечроқ бўлса ҳам, фитнанинг олдиндан тайёрланганини иллаганлар. Лекин жумҳурият халқини чалғитиб, Фаргона аҳлини гангитган нарса шуки, воқеанавислар айбсиз ҳалойик билан тажрибали фитначиларнинг фарқига бормаи, бор айбни халққа ағдараверганлар. Бошқа томондан, бунга ўзбек халқи айбдор эмас, деб гўё халқни исноддан саклаб қолиш учун

«меҳрибонлик» ҳам килганлар.

САККИЗИНЧИ ДАЛИЛ.

СССР Ички ишлар вазирлиги Фаргона воқеаларида катнашганларни бешафкат жазолаш учун Россиядан икки юз кишидан ортиқ терговчилар гуруҳини жалб этгани фитнанинг махсус уюштирилганлигини ва унинг айрим мақсадларини узил-кесил фoš этиди.

Эътироз бўлиши мумкинким, икки миллат ўртасида жанжал чикса, бошқа миллатга мансуб ҳуқуқшуносларгина ҳакамлик кила олади, деб. Тўғри, унда нега бу «ҳакамлар» айнан Россиядан бўлиши шарт? Нега Болтиқбўйи ёки Кавказ орти жумҳурияларидан эмас?!

Фикрловчилар, албатта, бу саволлар замирида кучли мантик борлигини сезадилар.

ТУККИЗИНЧИ ДАЛИЛ.

Ушбуни расмий кишилар далил ҳисобламасликлари мумкин. Сабаб, мен шундай бир шахснинг хатидан парчалар келтираманким, у шахснинг соғлигини давлат идоралари шубҳа остига олганлар. Борди-ю, уларнинг шубҳалари пуч чикса, ушбу далил фитнани тайёрлаш жараёни ҳамда вақтидан дарак беради.

Янгийўл шахридан Н. М. Ахременко деган киши жамоатчиликка ёзган мактубида 1989 йилнинг январида Тошкент шахри, Куйбишев туманининг прокурори А. Крестовников уни чакирганини, жумҳурият прокуратураси ва Ички ишлар вазирлиги устидан шикоят ёзишни бас кил, деб сўраганини, хат муаллифига пора таклиф этганини таъкидлайди. Н. М. Ахременко рад этгач, А. Крестовников бундай дейди: «Ахременко, сен Анишчев ва Усатовдек одамлар оёғи остида ўралашма! Ахир, сен ҳам биздек «октанли» сан-ку! Биз Чуркистонга («чурбан», «чурка» каби ҳақоратли сўзларга ишора қилиб, Туркистонни мазах қилмоқда) англиялик октанлилар Африкага боргандай, пул ишлаб олгани келганмиз... («Бирлик» хабарномаси, 1989 йил, 6-сон).

Крестовников уни кўрkitмокчи бўлиб:—«Москвага шикоят ёзишни бас кил, — дейди. — Сен ҳеч нарсага эришолмайсан, биз ҳаммасини сотиб олиб қўйганмиз. Москва бизнинг қўлимиздан емак ейди, у бизни бу ёққа пул ишлаш учун юборган» (ўша манба).

Хуллас, бу тафсилотдан сўнг, Н. М. Ахременко хатининг энг гаройиб жойидан қўчирма келтираман: «Конунсизликка қарши курашим 1989 йилнинг январигача давом этди. Ўшанда, Янгийўл ЖКБ (Жиноят қидирув бўлими) бошлигининг муовини Н. Гельман мен билан дўстлашишга тиришиб қолди. Унинг онаси бизникига яқин туради. Менинг келиб чиқишим славян эканини таъкидлаш билан, у Анишчев ва Усатов номидан Фаргонага боришимни, у ерда Ўзбекистондаги рустилли раҳбарларни химоя қилиб, митинг уюштиришимни (бу митинг кейинчалик ҳаракатга айланиши керак эди) сўради. Агарда бу барбод бўлса, айбни «сотилган милиция» зиммасига ағдаришимга, Крестовников тўғрисида ҳеч қимга индамасликка ундади. Мана шу ишларим учун мендан ҳар қанақа айбларни олиб ташлашини: Ишга тикланишимни; ишлаб чиқариш чоғида жароҳатланган, деб варақа тўлдириб, пул тўлашини; ишлаб чиқариш ногирони сифатида нафақа тайин қилишни; уч йиллик мажбурий прогул учун ҳам пул ундирилишини; соғлигимни тиклашим

учун обрўли санаторийга жўнатилажагимни маълум килди.

Мен Анишчев ва Усатов бошлик хамда улар хомийлигидаги рустилли рахбарият томонидан конли иш ташкил этилаётганини тушундим ва 1989 йилнинг апрели бошлангани учун СССР юкори ҳукукий ва сиёсий давлат идораларидан 26 тасига хат ёза бошладим. Аммо уларнинг биронтаси хам чора кўрмади, Фаргона фожиасининг якинлашаётганини хис килганимдан, СССР халк депутатлари съездига учта телеграмма жўнатдим. Бирок барчаси жавобсиз колди. Шундан кейин нима бўлгани бутун дунёга аён» (Ўша манба).

Хатда ёзилишича, 1989 йил май ойининг 30 куни Янгийўл шаҳар ички ишлар бошкармасининг бошлиги ўринбосари Вульвач Ахременко Фаргонага бориш тўғрисида топширик олганини ёзгудек бўлса, унинг ўзини ва оила аъзоларини йўқ килажagini айтиб, огохлантирган.

Бу гаплар руҳан хаста кишининг гапларига ўхшамайди. Бу сўзларни ўзидан тўкиб чикариш учун эса Михаил Булгаковнинг иктидори керак. Аммо муаллиф фитна ташкилотчилари, деб факат жумҳуриятдаги рус тилли рахбарларни кўрсатаётгани бахсли: «Бу «десантлар» факат марказга ижрочилик килдилар, дейилса тўғрирокдир. Н. М. Ахременко хатларига, телеграммаларига Москванинг пинак бузмаганлиги бунга далилдир.

ФИТНА ОЛДИНДАН ТАЙЕРЛАНГАН РЕЖА АСОСИДА МАХСУС УЮШТИРИЛГАН БЎЛСА, ТАШКИЛОТЧИЛАР ХАЛОЙИКНИ КАНДАЙ КИЛИБ КЎЧАГА БОШЛАБ ЧИҚДИЛАР?

Келтирилган далиллар замирида бу саволга қисман жавоблар бор. Тўполонни ривожлантиришдагн матбуот марказининг хизматини анча баён этдик. Карор топган умумий тенгсизлик ва адолатсизликлардан ташқари, месхетлик кавм билан ўзбек кавмининг айрим вакиллари ўртасида баъзи одобсизликлар, хатто ҳақоратсифат қилиқлар бўлганини инкор этиш мумкинмас. Аммо айрим муаллифлар галаён асосини факат шу зиддиятлардан кидириб, янглишадилар. Бундай воқеанавислар турк кавмига қарши атай кўзготилган қаҳру қазаб таъсиридан қутула олмаган кишиларнинг ноҳуш қайфиятини ифода этадилар. Бундай ҳол фитнани бошлаб олишга имкон берди, ҳолос. Ахир, жанжални қимлар бошлаб бергани, қимлар авж олдиргани энди маълум-қу!

Аммо халойикнинг тез тўпланиб, тартибсизликка аралашиб кетганининг сабаблари кўп. Аввало, халойик илгари бундай фитнага дуч келмаган эди. Кейин, галаён кечган барча туманларда элнинг иктисодий аҳоли ҳароб: очлик, кашшоклик, муҳтожлик ва ошқора адолатсизликлар устига вилоятнинг табиий (экологик) ҳолати хам расво! Сўх сув омбори қурилиши, Янги Кўкон қимё заводи, 1-пахта тозалаш заводи, Суперфосфат заводи, Олтингургорт омбори, кишлок хўжалигида қўлланаётган захарлар Фаргонани бўғар эди.

Бундан ҳам баттар халкни эркисизлик бўғар эди. «Ярим оч, ярим ялангоч миллат динга ҳам, санъатга ҳам эга бўла олмайди» (Махатма Ганди), дейилганидек, буларнинг бари халкнинг маънавий ҳолатига ҳам зугум ўтказган. Халк ўзи асабий, сабр косаси тўлган, нохакликлар чидаб бўлмас даражага етган эди. Хак йўлида қонуний курашлар бошлаган халкка лоқал гапириб, кўнглини бўшатиб олишга ҳам имкон беришмас, митинглар асоссиз рад этилар эди. Хукмдорлар билмайдик, босим кучайса, исён кутилмаган бир жойдан тешиб чиқади. 1989 йил январнинг 17-куни бир гуруҳ кишилар жамоатчилик номидан Кўкон шаҳар ижрокўмига мурожаат қилиб, экология масалаларига бағишланган митинг ўтказишга рухсат сўрашди. Ижрокўм рад қилди.

Бутун Ўзбекистонда бўлганидек, Фаргона вилоятида ҳам ишсизлар кўпайиб кетган. Шунга қарамай, шаҳар қорхоналарига тубжой халқ вакилларини қабул қилишмас, ҳатто 1988 йили «Фаргона шаҳар Совети тевақар-атрофда яшовчиларни ишга олмаслик ҳақида қарор чиқарган» эди. («Совет Ўзбекистони», 1989 йил июнинг 13-куни). Қолбуқи, айни вақтда бошқа ўлкалардан, айниқса, Россиядан ишчилар келтирилаверган, ишчиларнинг кўпроқ рус ёки рус тилли бўлишига эътибор қучли эди. Халкнинг дарди ичида бўлган. Фитна ташкилотчилари бу вазиятни яхши ўрганганлар.

Халқни қахлантиришнинг нозикроқ усулари қўлланди. Бир исмсиз мухбирнинг фикрича, ўзи оч халқ вилоятдаги харбийларни ҳам боқиши қерак эмиш! Бу қуролли тиланчилик эмасми?!

Миллий истиклол ҳаракати вакилларини шу пайтгача «босмачилар» деб қелишганидек, Ю. Шаталин маҳаллий ҳалойикка нисбатан «босқинчи унсурлар» деган иборани қўллади. Афғонистонда қон қечиқ, ўлмай қелган ёш йигитнинг Кўкондаги марқазий майдонда Шаталин бошқарган ички қўшин ўқидан жувоқмарғ бўлганини қўрганлар, албатта, босқинчи унсур қимлигини фаҳмлайдилар!

Ҳамиятни таҳқирловчи шундай усуллар устига: «Сахий халқка нима бўлди?», «Азалдан одамохун фарғоналикларга нима бўлди?», «Меҳмондўст элга нима бўлди?!», деб матбуотда «газаб билан қораловчи» (матбуот тили) мақола уюштиришлар, фитна моҳиятидан беҳабар адиб ва арбобларнинг четдан туриб қилган ваъз-насихатлари ҳалойикнинг тоқатини тоқ қилди. Ички қўшин Фарғонада ўрнашиб, қонли фаолиятини бошлаган қунларда ҳам, норозилиқни сунъий равишда қучайтириб, тўполонга ундовчи иғвоғарликнинг давом этгани шаҳидлар сони кўпайишига сабаб бўлди.

Кўчаларда, майдонларда, кишилар билан гавжум жамоат жойларида қурол ишлатиш маҳсус қарорлар» билан тақиқланган бўлишига қарамай, 1989 йил июнинг 7, 8-қунлари ички қўшинлар Кўкон шаҳридаги марқазий майдонларда хунрезлик қилдилар. Иуннинг 7-куни ҳалойик ноҳақ қамокка олинган йигитни қўйиб юборишларини талаб қилгани учун, шаҳар ички ишлар бўлими идораси олдида милиционерлар (ёки милиция либосидаги қўшин) беғуноқ оломонни автомат ва тўппончалардан ўққа тутдилар. Бу ёвузлик халқни яна ҳақиқат майдониға бошлаб қикди ва мазқур хунрезликни қоралаб, иуннинг 8-куни ҳалойик йигин (митинг) ўтқазди. Йигиннинг олдинги қаторидаги кишилар ўтириб, орқадагилар тик туриб, шаҳар партия қўмитасининг биринчи қотиби Х. Н. Мусабеқов нутқини тинглаётган эдилар. Талабқорлар ўзларининг бешинчи талабларини ўқиб

эшиттираётганларида, тагин аскарлар уларни ўкка тутишган. Хатто дод-фарёд кўтариб кочиб бораётган халойик ортидан ҳам отишни давом эттираверганлар. Бу конхўрликни яшириш учун матбуот марказидан куролланган оломон партия, совет ва хукукни мухофаза этиш идораларига хужум килдилар», деб игво таркатишди. Карангки, Фаргона вилояти прокурорининг эътироф этишича, июннинг 7-куни «тартибсизликлар пайтида, тергов изоляторига хужум уюштирилганлиги ҳам асоссиз бўлиб чиқди» («Коммуна» рўзномаси, 1989 йил июлининг 18-куни).

Лашкар буткул ноқонуний тарзда кон тўкканлигининг энг ибтидоий далили шуки, харбий саркардалар курол ишлатилганини жон-жаҳдлари билан яширишга тиришдилар. Кўкон шаҳар «Знамя труда» рўзномасининг бир кунда — 1989 йил 9-июль куни чиққан икки хил (!!!) сонини ўқиган киши партия органи харбийлар ёвузлигини яширишга канчалик уринганлигини яққол англайди. Рўзномани йигиб олиб, сиёсий тахрир билап кайта босишган бўлса-да, дастлабки нусхаларп айрим-кишилар кўлида колган эди.

СССР Ички ишлар вазирлиги тарихида биринчи дафъа Фаргонада ўзбек туркларига карши хаво десанти кўлланди.

Июннинг 17-куни Маргилон шаҳри марказидаги сокчи соат беш дакика кам ўнда, яъни комендантлик соати муддатига хали беш дакика бўла туриб, мотоцикл минган ўзбек йигитини отиб ўлдиради. Эрталабгача кўчадаги дарахтга жасадни бўйнидан осиб кўйишади. («Ёшлик» ойномаси, 1989 йил 11-сон). Тагин айбни туркларга тўнкаб, халкни уларга карши кахрлантормокчи бўлишди. Холбуки, месхетликлар бу пайт ўз ташвиш — тахликалари билан банд эдилар...

Хакли талабларнинг фитна кунларига тўғри келгани, халкимизда сиёсий кураш маданиятининг пастлиги, бобомерос кизикконлик бузгунчиликнинг авж олиб кетишига сабаб бўлди.

Фитначилар кулай фурсатни топдилар. Фаргона фожиасн жумхуриятнинг собик рахбари Рафик Нишонов СССР халк депутатларининг 1-съезди минбаридан туриб, «Всё идёт нормально!», деб чиранаётган бир пайтда содир этилди ва ўзбек рахбарларининг фаросати кай даражада «нормально» эканлигини жохон жамоатчилигнга кўрсатди. Рахбарликка бефаросат кишиларнинг танланиши ёвузлик салтанатининг эркин хукм юритишига имкон яратади. Ўша махал жумхурият рахбариятининг лакмалиги шу даражада эдики, хатто партия-хукумат номидан эълон килинган баёнотда ҳам боскинчиларнинг юз йиллик тажрибасида синалган сўзларини кўллаб, «кўпчилиги спиртли ичимликлар ва наркотик моддалардан маст холатдаги безори ёшлар», деб таъкидланган эди. («Совет Ўзбекистони», 1989 йил июлининг 6-куни).

Алкисса, Фаргона вилоятида «Понтий Пилат башорати»ни амалга оширмок учун шароит етарли эди. Колган шарт-шароитни ўзлари яратиб олдилар.

ФИТНА НИМА МАКСАДДА УЮШТИРИЛДИ?

«Эришилган натижа»ларга кўра, фитнадан мақсад кўп булган.

БИРИНЧИ МАҚСАД.

1989 йил — Овруро микёсида туркий халқларга қарши кураш йили бўлди, десак муболага қилмасмиз. Булгория Халқ жумҳурияти аҳолисининг катта кўпчилиги сунъий равишда халқнинг мусулмон қисмига қарши қилиб қўйилган («Известия», 1990 йил январининг 4-куни) ва 30 мингдан ортиқ турк қўчиб Туркияга кетгани, оқибатда Булгория саноатида, қишлоқ хўжалигига анча путур етгани жаҳон афкор оммасига маълум. Югославия жумҳуриятида ҳам туркларга қарши қайфият уйготилгани, туркларнинг қўчиб, улоқиб, қанча сарсон бўлгани бутун дунёга аён. Туркийларга, умуман, мусулмонларга қарши кураш махфий режалаштирилганми ёхуд тарихий тасодифми? Бу ҳусусда аниқ сўз айтиш мушкул. Лекин ўзимизнинг кунчиқарда — Хитойнинг Шарқий Туркистон мусулмонларига нисбатан аччиқ муносабати ва бунга сари Русь билан Чин давлати муносабатларининг тобора илиқлашиб бораётгани, кейин Озарбайжондаги бешафқат қиргин-катагонлар қишини тагин ўй-ғумонларга солади. Туркий мусулмонларга қарши кураш қўзғотилган бошқа юртлар ҳам Советлар билан муштақам алоқада бўлган давлатлардир.

Бошқа мамлакатлардан фарқли ўлароқ, дейлик, «туркийларга қарши кураш» маърақасидан энг унумли фойдаланиб қолгани Совет мамлақати бўлди. Бу сўз маъносини ва биринчи мақсад моҳиятини очмоқ учун айрим далилларга мурожаат этамиз.

Рус олимлари ҳам маданият арбобларининг 1989 йил декабрь ойида ўтган «Қайта қуриш ва Россия тақдири» мавзусидаги илмий-назарий конференцияси рус халқига мурожаат қабул қилди. Бу даъватни «Миллат бешигини қайта тиклайлик» сарлавҳаси остида матбуотга чиқаришди. Анжуман мурожаатида, асрлар давомида улуг рус элати, кейинчалик эса миллати асосий қисмининг машғулоти дехқончилик бўлиб қолгани таъқидланади; истовчилар ўз туккан қишлоқларига қайтиб, хўжалик юргизишлари учун шароит яратиб беришга Совет ҳукумати идоралари даъват этилади. («Литературная Россия», 1990 йил январининг 12-куни). Бу тадбир Россияни ҳам, бошқа жумҳуриятларни ҳам иқтисодий таназзулдан қутқариши, шу билан бирга кўп юртларнинг миллий низолардан халос этиши мумкин эди!

СССР Халқ депутатларининг II-съезди ўтаётган кунларда россиялик депутатлардан бири Марказий ойнаи жаҳон орқали берган мушоҳабасида «рус ялқовлиги» тўғрисида каттиқ қуюниб қолди! У, рус қишларида ер туйғуси йўқолиб кетаётганини, руслар ўзларини турли шаҳарларга ураётганларини ўқинч билан гапирди. Бу Россиянинг битмас-туғанмас катта дарди!..

Дарҳақиқат, эгасиз қолган минглаб Россия қишлоқларида дехқончилик, чорвачиликни юргизадиган одам йўқ. Ўзбекистоннинг расмий рўзномаларида 1988 йил охири, 1989 йил бошларида Россиянинг бўшаб ётган қишлоқларига бу соҳанинг пирлари бўлмиш ўзбекларни даъват этувчи эълонлар босилди. Унда «бузқоқар керак», «қолқоқар керак», деган аниқ иборалар ҳам учраб турди. Ана шу чораларга жавобан» «ишчи

кўллари бисёр бўлган» Фаргона водийсидан, «Наманган вилоятининг ахоли зич жойлашган» туманларидан юзга якин оила РСФСРнинг Киров вилоятидаги бўм-бўш кишлокларга кўчиб кетди. («Ёш ленинчи», 1989 йил апрелининг 11-куни) Бирок азалдан ўтрок, бировнинг юртида сизинди бўлиб яшашга ўрганмаган ўзбек халки вакиллари кутилганчалик кўп кўчмадилар. Россиянинг дарди давосиз колаверди!..

Ана энди, месхетлик турклар Ўзбекистондан Россияга кўчириб кетилаётган кунларда, телевидение мухбирининг СССР вазирлар советининг собик раиси Н. И. Рижков билан ўтказилган суҳбатдаги ушбу сўзига эътибор килинг: «Мехнатсевар турк халки, каерга бормасин кишлок хўжалигини, кишлокни кўтаради!»! Рижков дархол туркларни кўчириб кетиш «вактинчалик тадбир» эканлигини таъкидлайди. («Ёш ленинчи», 1989 йил юнининг 16-куни). Алкисса, мухбирнинг билиб-билмай айтган сўзидан фитнанинг мудхиш сирини очилади: Яъни, кўзда тутилган биринчи мақсад «мехнатсевар турк халки»ни Россиянинг кишлок хўжалигини тиклаш учун мардикор тарзида кўчириб кетишдан иборат эди. «Ўзбекистонда туркларга қарши қайфият сақланиб қолган», деб кўрсатиш учун Бўка, Паркент туманларида ҳам фитна уюштириб, туркларнинг қолган-қутганини кўчириб кетишга уринганлари сирини янада фаш этади.

Илова. Турк миллий ташкилотининг кейинги интилишлари кучаймоқда эди. Месхетликларни Гуржистондаги ўз тарихий юртларига кўчирмаслик сабабларидан бири шуки, унда уларнинг Туркиядаги қондошлари билан яқинлашиб қолиш «хавфи» бор! Фитна ва туркларни Россияга кўчиришдан кўзда тутилган яна бир мақсад — уларнинг Ватанга қайтиш гоёсини йўққа чиқаришдир. Мана, ёмонлигинг учун сенларни ўз қондош ўзбекларинг қувди, шунга қарамай, Россия ўз қаноғига олди, деб таъкидлаб, бўйинини яна ҳам қисиб яшашга маққум этиш, бу бахонада «ассимиляция-диссимиляция» қондасига қўра, туркларнинг Россияга «едирилиб», миллат сифатида ўзлигидан жудо бўлишини таъминлаш кўзда тутилган бўлса ҳам ажаб эмас! «Қулфатда қолган туркларни РСФСРнинг саккиз вилоятига кўчириш режалаштирилгани», турклар эса бир вилоятга, ҳеч бўлмаса, уч вилоятга кўчиришларини илтимос қилганлари, шунга қарамай, уюшиб яшашларига йўл қўймасдан, «бир қанча. мақказий областларга кўчиришга қарор қилингани» ва турли хўжаликларга тарқатиб юборилгани бунга қалолат эмасми? (Кўчирмалар ТАСС хабаридан: «ёш ленинчи», 1989 йил юнининг 17-куни).

ИККИНЧИ МАҚСАД.

Ҳар бир миллатнинг улуглари ўз халқининг қўнглини ва руҳини қўтариб, дунёда мағрур музаффар яшаши учун қайгуради. Буюқ бобоқалонимиз Махмуд Қошғарий ифтихор ила ўз элининг таърифини қелтириб дейди: «Ибн Алқаркий деган одам... пайгамбардан шу ҳадисни қилди: «Улуг тангри айтади: «Менинг бир тоифа аскарим бор, уларни турк деб атадим, уларни қўнқарга жойлаштирдим. Бирор халқдан қаблансам, туркларни уларга қарши йўлламан». Бу нарса улар (турклар) бошқаларга қисбатан қазилатли эканини қўрсатади. Ҳатто тангри уларга ўзи от қўйган, исм берган, уларни энг қаланд ерларга, қўнқарга жойларга ўрнатган ва ўзининг қўнқарларидан қанаган. Туркларда қўнқарлик, ёқимлик, одоқлик, сўзининг устидан қиқиллик, қадиллик, қамтарлик қабил мақташга қазовор қўнқар қону қаноксиздир». («Девону луготит-турк», 334—335-бетлар). Бу ҳадисдан қитта туркий эл қарақтининг турли шохлари бўлмиш ўзбек, қозоқ, озарбойжон, турқман, қоракалпоқ, татар, қирғиз, уйғур, месхет турқлари,

булгор, калмик ва бошка барча туркийлар муштарак ифтихор туйишлари мукаррар. 70 йиллик гаройиб сиёсат остида битта туркий миллатнинг ўндан ортик кавмлари хар бири алохида миллат бўлиб шаклланигани бу улуснинг рухий имкониятлари нақадар улуг эканлигини тасдиқлайди. Афсуски, узок замон Советлар байроги остида бу кондош туркийлар бирлиги, якинлиги чекланди. Улар ўртасига талаш манбалари ташлаб қўйди: Масалан, чегараланишда ер-мулк, тарихий мерос, улуглар номи каби... Туркистонни парчалашгач, туркий халклар якинлиги тўғрисида сўзлаганлар «пантуркист» деган сийёсий тўкмок остида колдилар. Сиёсат кўп вақт бу кориндош кавмлارни бирлаштиришга эмас, балки бутун тадбирлар билан парчалашга, ичдан емиришга хизмат килди.

Кейинги пайтларда муштарак кондошлик туйгулари тирилиб, тарихий ўзликни англаш, миллий бирликка интилиш кучаймоқда эди. Мамлакат арбоблари орасида туркий улуснинг бирлигидан кўркадиган зотлар борлиги хакикат! Фаргона фитнасида месхет турки билан ўзбек турки ўртасида ихтилоф бутун чоралар билан кучайтирилди экан, бундан яна бир мақсад — ошкоралик замонида согайиб келаётган умумтуркий туйгуларга шикаст етказиш, бирликни яқсон килиш, жахон жамоатчилиги олдида, Туркия олдида икки кондош кавми бадном, килиб, уларнинг миллий бирлашувига, эркин парвозига йўл қўймасликдан иборат эди. Бурунрок «Ўзбекистон ССРнинг давлат тили хакида»ги Конундан «туркий тил» деган иборанинг олиб ташланиши, кейинрок тарихий бирлигимизнинг сўнгги намунаси — Ўрта Осиё ва Козогистон диния бошкармасини парчалаб, Козогистон диндорларининг ажратиб қўйилиши ҳам шу мақсадни ифода этади.

УЧИНЧИ МАҚСАД.

Инглизларда: «Шарманда килинган итни жазолаш осон бўлади», деган мақол бор. Юз ўттиз йиллик тарихимизда инсонлар бўйнига айб қўйиб, шармисор килиб жазолаш урф бўлди...

Биринчи жахон уруши арафасида Туркистонда инкилобий харакат, жадидлар кураши, миллий озодлик харакат кучайди. Бундай харакатлар мустамлакачи маъмурлар ахборотида «тартибсизлик», «бандитлар хужуми», деб тафсилланар эди. Масалан, Фаргона вилояти шархларида берилган маълумотларга кўра, «идора тартибларига ва жамоат осойишталигига карши курашлар» сифатида, 1911 йилда 833 та, 1913 йилда эса 1220 та «жиноий» иш кўрилганлиги кайд этилган. Сирдарё вилоятида шундай «айб»лар билан 1911 йилда 3487 киши, 1913 йилда эса 5494 киши жавобгарликка тортилган (Х. Турсунов. «Октябрь арафасида Ўзбекистонда миллий-озодлик харакати». «Фан». Тошкент, 1967 йил, 13-бет).

1989 йили уюштирилган тартибсизликдан мақсад ёш авлодни яна бир карра катагон килиш, миллий рух ва миллий анъаналар нисбатан тузукрок сакланган Фаргонада уларнинг кўзидан ўтини олиш, ижтимоий-сийёсий фаолияти жонланиб бораётган миллатнинг бундан кейинги хар кандай хақли талаб ва харакатларини босиб қўйишдан иборат эди.

Фаргонада ўттиз тўккиз ой давомида 394 «айбдор»га нисбатан 205 та жиноий иш очилган. Шулардан 370 га якин айбланувчига нисбатан кўзготилган 108 та жиноий иш

айблов фикри билан олий судга ҳамда вилоят судларига оширилган. «Оммавий тартибсизликлар, одам ўлдирганлик, миллий киргин (?), ўт кўйишлар каби 110 та жиноят иши бўйича 160 дан ортиқ айбдор оғир жазоларга ҳукм этилган. Шунингдек, «оммавий безориликлар учун судланганлар сони жуда кўп». Энди «жиноят содир қилганларнинг ўзига келсак, кўпчилиги 13—14 ёшдан 25 ёшгача бўлган ёшлардирки, аксарияти жиноятни миш-мишлар туфайли, эхтиросга берилиб, айрим ҳолларда бошқалар ундови орқасида содир этганлар». (А. Отажонов. «Коммуна», 1990 йил майнинг 16-куни). Кўриниб турибдики, эскидан қолган айблов тури кўп! Томошага чиққан ёш болалар ҳам «жиноятчи»! Катагон эмасми бу?!

Ўвуз фитна туфайли Фарғонада 112 киши шахид бўлди, 1000 дан ортиқ кишига тан жароҳати етди, 400 йигит жавобгарликка тортилди, 700 га яқин киши маъмурий жазо олди. Катагон эмасми бу?! Буларнинг қанчаси гуноҳ қилган-у, қанчаси тухматга қолган, қанчаси ваҳшиёна қийноқлар остида қилмаган айбини бўйнига олган»?!

1990 йил май ойининг 14-куни 6-поездда кетаётиб, ҳеч бир айбсиз Кўкондаги «хос» камокхона (изолятор)да 5 ою 28 кун ётиб сўроқ берган йигит билан суҳбатдош бўлдим. Унинг ақаси ҳам шунча вақт «хосхона»да ётган. Уларни четдан келган терговчилар гуруҳи итдек қийнаб, сўроқ қилганлар. Йигитнинг даҳшатли азобларини эшитиб, бунинг Сталин қиргинидан нима фарқи бор, деб ўйлайсиз. Камокка олинишдан олдин соппа-соғ бўлган йигитнинг бир дўсти қалтак зарбидан турмада ақлдан озаёзган. Бошқа айбсиз йигитларни ҳам жазолаш учун зулм ўтказиб, сохта кўрғазмаларга қўл қўйдириб олишган. Айрим содда йигитлар бағри қон онасини, ичқан боласини бир қўриш учун рус тилида битилган сохта айбномаларга қўл қўйиб беришга мажбур бўлишган. Айбланувчилар рус тилида сўроқ қилинганлар, уларнинг кўпларига таржимон ҳам берилмаган.

Ҳозирча мен бу йигитларнинг исми шарифларини келтирмадим. Уларнинг кўзида заррача қўрқинч йўқ, лекин бошларида хали хатар бор...

Кўконлик кўпгина онахонлардан олган хатларимда ўвузлик дастидан бўзлаб зорланиш бор!..

Мамлакат халқлари билан бирга, мусулмон миллати бошига тушган умумий қулфатларни гапирмайлик. «Қулоқ» қилинганларни, «босмачи», «аксилинкилобчи», деб отилганларни, сунъий очликдан қирилганларни, ҳуллас, 20-йиллар босқинию 30-йиллар қатагонини кўя турайлик. 40-йиллар қиргинидан, 50-йиллар зулмларидан сўзламайлик! 1920 йилдан 1950 йилгача СССРда ўлдирилган 66 миллион 800 минг кишидан қанчаси туркий мусулмон халқи эканини билмаганга олайлик! Бирок 70-йиллардаги маънавий ўлимлар, Афғонистон босқинидаги мислсиз қиргинлар, 80-йиллардаги асоссиз камашлар — Гўлян, Иванов бошчилигидаги 200 кишидан ортиқ «терговчилар гуруҳи»нинг қилмишлари, Олмаота ҳаракатининг бостирилиши, минглаб йигитларнинг сургун қилиниши, Душанбе ва Боқу шаҳридаги, Фарғона, Бўқа, Паркентдаги хунрезликлар, йигитларимизнинг армияда қирилаётгани... Захарли заводлар, экологик ҳалокатлар, қишлоқ хўжалигидаги ажал уруғлари... Бу онгли қатагон-қиргинни (геноцидни) энг қалтафаҳм зот ҳам ўз номи билан аташга қарор топди!.. Ўзбекистондаги бугунги аҳвол қиргиннинг (геноциднинг)

режали равишда, кенг жабха бўйлаб олиб борилаётганини тасдиқлайди. Бундан ташқари, тинимсиз хакоратлар, тухматлар, миллий айбловлар туркий халкларнинг кўзини очирмаслик учун қўлланаётган усуллар эканлиги сезилиб қолаётир. Инсоният ўз тарихида бундан ҳам ортиқроқ зулми кўрганмикан?!

Халкнинг мухтор вакиларидан тузилажак комиссия ҳалол ва сотилмас ҳуқуқшунослар билан биргаликда, Фаргона, Бўка, Паркент, Андижон, қолаверса, Боқу, Душанбе, Ўш фитналарида айбланган йигитларнинг «жиноий иш»ларини синчиклаб текшириб, ҳакни ноҳадан ажратишлари шарт! Қиргин-қатагоннинг бундан ҳам мудҳишроқ сирлари ўшанда очилади!

АЙРИМ ХУЛОСАЛАР

Баъзилар, Фаргона фожиасидан олдинроқ Егор Кузьмич Лигачёвнинг Ўзбекистонга келишини фитнага боғлайдилар. Ўшанда у жумҳуриятнинг терс жанубига бориб, мустамлақачилик қоидаларига мос шартномалар тузиб кетгани рост. Шунингдек, Анишчев, Сатин, Усатов, Гайданов, Огарок қаби ашаддий шовинистларни ҳам ҳеч қим далил-исбот билан ушлай олгани йўқ.

Аввал Тошқентдаги Геология техникумида ўзбеклар билан қозоқлар ўртасида, кейин Самарқандда тожиклар билан ўзбеклар ўртасида, сўнг Зарафшонда ўзбеклар билан озарбойжонлар ўртасида турли фитналарни уюштиришга уринган зотлар қим ўзи?! Бундай бузғунчиликлар турли миллат вакиллари тарқоқлик ҳам қўрқоқликка эмас, балки бирлик ва серғакликка ундамоғи зарур! Болтиқбўйи халкларининг митинг ўтқазилган жойга сигарет қолдигини ҳам ташламаслигида қўп маънолар бор. Ҳар дақиқа маълум миллатнинг ҳатосини қутиб, айғоқчилик орқасида қун қўраётганлар озмунчами!

Фаргона фитнаси оқибатида Ўзбекистон маломатларга қўмилди. Жаҳон жамоатчилигини ўзбек халқига қарши қўйишга уриниш давом этмоқда. Айрим рус академиклари, адиблари, муҳбирларининг билиб-билмай қилаётган игвогарликлари бутун мамлакат ёшларини ўзбекларга, туркийларга қарши қайрамоқда. Россияда: «Босмачиликнинг янги босқичи», деб қўрсатилаётган қўп қисмли телефильмлар «хизмати» билан, армия сафидан 500 га яқин ўзбек йигитининг ўлиғи қелди. Президент М. Горбачёв эса СССР Мудофаа вазири Д. Язовни юқсак давлат муқофоти билан тақдирлади.

Кечган фитналар Туркистон халқларини, барча туркий халқларни жипслиққа, бирликка, қон-қардошлиқ ҳисларини намоён этишга ундайди. Оддий инсоний қон-қардошлиқ туйғуларини қолим сиёсатнинг турли «изм»лари билан чекламоқ етар! Ёлгон, мақр, фитна, истибдод асри ҳалоқат ёқасига қелди. Гилофлар қиримоқда, занжирлар узилмоқда, қафаслар бузилмоқда. Энди одамга ўхшаб яшаш даври яқин!

Ўлган билан қўшилиб ўлмок—гунохи азим! Лекин Туркистондаги онгли инсонларнинг барчаси бир карра шахидларга қўшилиб ўлдилар, гунохларга ботдилар. Сўнгсиз фиғонимни ютиб бўзлайман: Тангри таоло ёш ўғлонларни мангу панохига олиб бу дунёнинг фитналаридан, зулм ва хўрликларидан буткул куткарди! Энди акамокдаги, кафасдаги тирикларни онгли дунё буюк азобдан куткармоги керак!..

Ўкинманг, багри кон биродарларим,
Каддингизни тикланг, тинсин охингиз.
Озод авлодларга саждагоҳ бўлур
Хакикат майдони — катлгохингиз.
Сизни ўкка тутган вахший тўдалар
Бу кун дўст аталар, одил аталар.
Лашкари, куроли борларга чиданг,
Устуни кулаган осмон — оталар!
Айбингиз—ўзликни таниганингиз,
Хато — адл бор, деб санаганингиз.
Гунох — хақкингни сўраганингиз,
Энг улуг айбингиз — зўр эканингиз!
Ўлган хар жон билан сиз ҳам ўлдингиз,
Мен ҳам тирик туриб, бурда-бурдаман.
Фарёдим ўликлар фарёди хамдир.
Мен — нариги дунёдан келган мурдаман!
Ўкинманг, багри кон биродарларим,
Нидоси ярадор, ўлмас дардларим! —
Сизга ўк отганлар нидони отди,
Хакикатни отди — худони отди.
Шахид сафдошларнинг кабри нур бўлгай,
Хақнинг котилларга қахри зўр бўлгай,
Агар тадбир устун, юрак тош бўлур,
Бу ёвуз найранглар бир кун фош бўлур.
Ўкинманг, багри кон биродарларим,
Каддингизни ростланг, тинсин охингиз.
Озод авлодларга саждагоҳ бўлур
Хакикат майдони — катлгохингиз!

1989—1990 йилларнинг июнь-май ойлари, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси.